

de mos

Jaargang 28
September 2012

ISSN 0169-1473

Een uitgave van het
Nederlands
Interdisciplinair
Demografisch
Instituut

Bulletin
over
Bevolking
en
Samenleving

8

NIDI

inhoud

- 1 **Een andere kijk op vergrijzing**
- 2 Levensverwachting mannen neemt sterk toe
- 3 Europese verschillen levensverwachting mannen en vrouwen
- 4 **Afscheid van de cultuur van vervroegd uitreden**
- 7 Steeds minder tienermoeders in Nederland
- 8 **30 jaar rapportage bevolkingsvraagstukken**

Foto: Ottawa YMCA/flickr

Een andere kijk op vergrijzing

NICO VAN NIMWEGEN EN CARLO VAN PRAAG

Actief ouder worden in Nederland

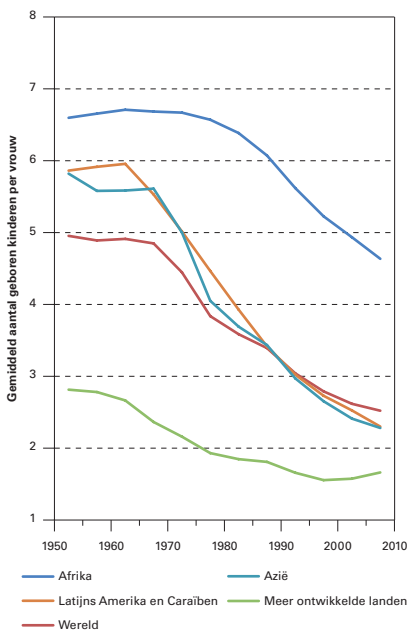
Vergrijzing wordt, niet helemaal ten onrechte, vaak als probleem voorgesteld. Maar in de nog nooit vertoonde demografische aardverschuiving, waar de huidige vergrijzing deel van uit maakt, kan de vergrijzing ook als een van onze grootste verworvenheden worden beschouwd. We leven langer en gezonder dan ooit tevoren en dit geldt voor steeds meer mensen, wereldwijd. Vergrijzing zal onze toekomst nadrukkelijk kleuren en in het vormgeven van die toekomst speelt de oudere bevolking zelf een steeds actievere rol blijkt uit de nieuwste studie van het Werkverband Periodieke Rapportage Bevolkingsvraagstukken (WPRB).

Dat de Nederlandse bevolking vergrijst is geen nieuws. Demografen wijzen al jaren op deze trend die het logische gevolg is van twee demografische ontwikkelingen: we krijgen minder kinderen dan vroeger en we leven langer dan ooit tevoren. Samen zorgen deze trends er voor dat de leeftijdsopbouw van onze bevolking verandert. Er komen steeds meer ouderen, die gemiddeld dus ook steeds langer leven. Niet alleen wetenschappers zijn zich bewust van deze trend, die zich overigens zeker niet tot Nederland beperkt maar zich wereldwijd aftekent. Ook in het maatschappelijk en politieke debat is 'de' vergrijzing al jaren een vast onderwerp. Dat is ook niet verwonderlijk. Een zo ingrijpende verandering in de samenstelling van de bevolking heeft grote gevolgen. Voor de manier waarop we wonen, werken, recreëren. Voor het onderwijs en voor de pensioenvoorziening. Voor de zorg en de sociale zekerheid. Maar ook nog dichter bij huis voor de gezinnen, families en bredere sociale netwerken waarin we leven. Er is eigenlijk geen stukje van de samenleving en van ons leven dat niet wordt geraakt door deze ingrijpende demografische verandering. Het is dus niet vreemd dat de vergrijzing al jaren zo'n belangrijke plaats inneemt op de politieke, maatschappelijke en wetenschappelijke agenda. En dat zal wel zo blijven ook: we zullen ons op een grijzere toekomst moeten instellen.

Een andere kijk?

Wat wel kan veranderen is de manier waarop we tegen de vergrijzing aankijken en hoe we met de maatschappelijke gevolgen ervan kunnen leren omgaan. Er lijkt wat dat betreft een geleidelijke, maar diepgaande verandering plaats te vinden: is er sprake

Figuur 1. Gemiddeld aantal geboren kinderen per vrouw, 1950-2010

Bron: VN (2011), World Population prospects, the 2010 Revision.

van een grijze revolutie? In het maatschappelijk debat voeren de (vaak letterlijk) zorgelijke kanten van de vergrijzing nog steeds de boventoon. Vergrijzing wordt geassocieerd met het onbetaalbaar worden van onze pensioenvoorziening, de uit de hand lopende kosten van de zorg, een afnemend concurrentievermogen van onze industrie, verstarring op de arbeidsmarkt en op de woningmarkt, een stagnatie van het innovatieve vermogen van onze samenleving. Kortom: vergrijzing als 'doem', een maatschappelijke kwaal waartegen rap maatregelen moeten worden genomen. Dit eenzijdige beeld van de vergrijzing is niet terecht. Ongetwijfeld stelt de veranderende leeftijdsopbouw van de bevolking ons voor uitdagingen. En er zijn met de vergrijzing wel degelijk grote kosten gemoeid. Het zou naïef zijn om hiervoor de ogen te sluiten. Maar er komen ook steeds meer signalen die andere kanten van de vergrijzing belichten. Die laten horen dat het een groot goed is dat onze investeringen in gezondheid en leefstijl, gekoppeld aan onze welvaart, voor steeds meer mensen tot een langer en gezonder leven leiden. Dat mag gerust tot een van onze grootste verworvenheden worden gerekend. Geluiden ook die benadrukken dat er zeker mogelijkheden zijn om het rijke potentieel dat besloten ligt in een oudere bevolking op verantwoorde wijze te benutten voor duurzame groei. Die de economische kracht van de oudere bevolking zien als de motor van een 'zilveren economie'. Stemmen ook die wijzen op de grote en actieve rol van ouderen in families. Stemmen die de vaak verborgen (of genegeerde) bijdrage belichten van ouderen aan zorg en welzijn, door bij voorbeeld het leveren van mantelzorg en het doen van vrijwilligerswerk. Geluiden waarbij ouderen niet per definitie of uitsluitend het stigma krijgen van mensen die vragen om hulp, maar die ook hun rol als verstrekkers van hulp laten zien en erkennen. Het eendimensionale beeld van de vergrijzing lijkt daarmee iets te kantelen. Internationaal en nationaal wordt in beleidskringen steeds meer gesproken over 'active ageing'. Zo is het jaar 2012 door de Europese Commissie uitgeroepen tot 'Europees Jaar van actief ouder worden en solidariteit tussen generaties'.

Wordt het beeld van de vergrijzing hiermee realistischer, of is er vooral sprake van politiek opportunisme waarbij met 'actief ouder worden' een mooie saus is gevonden voor de voor velen moeilijke boodschap van langer doorwerken en een versoberd pensioen? Is er vooral sprake van wensdenken, of verandert er echt iets in de manier waarop we tegen de vergrijzing en de rol van ouderen in de samenleving aankijken? Een nieuwe studie van het Werkverband Periodieke Rapportage Bevolkingsvraagstukken (WPRB) gaat over actief ouder worden in Nederland (zie achterkant voor meer informatie over het WPRB).

'De duvel is oud!'

Als we spreken over vergrijzing en ouder worden is natuurlijk van belang hoe de leeftijdsgroep 'oud' wordt afgeperkt. 'De duvel is oud!' Hoe oud is onduidelijk in dit gezegde, maar waarschijnlijk toch ouder dan 65 jaar, de leeftijdsgrens die institutioneel nog steeds van grote betekenis is,

bijvoorbeeld in ons pensioenstelsel. Maar ook in pensioenstelsels verschuiven leeftijdsgrenzen zoals recent ook in ons land. Otto von Bismarck, die algemeen wordt beschouwd als de grondlegger van dit stelsel, stelde de Duitse pensioenleeftijd aanvankelijk in 1889 vast op 70 jaar. Pas in 1916 verschoof deze leeftijd naar 65 jaar. In die tijd was de gemiddelde leeftijdsverwachting van een 65-jarige man 72 jaar en kon hij gemiddeld dus 7 jaar van zijn pensioen genieten. In ons land werd de AOW in 1957 ingevoerd en mochten 65-jarige mannen verwachten er gemiddeld 14 jaar gebruik van te maken; voor vrouwen was dat 15 jaar. In de huidige tijd met alle plannen voor het verhogen van de pensioenleeftijd, kunnen 65-jarige mannen gemiddeld nog 18 jaar verwachten te leven, terwijl dit voor vrouwen gemiddeld 21 jaar is. Duidelijk is dat niet alleen onze feitelijke leeftijd verandert, maar dat ook de leeftijdsnormen meeschuiven, waarbij de financiële houdbaarheid, of het gebrek daar aan, van pensioenstelsels kennelijk een krachtige prikkel is.

Terwijl het begrip vergrijzing nog steeds verbonden is met het bereiken van het 65ste levensjaar, worden mensen, afhankelijk van het beleid dat zich met hen bezighoudt, al eerder als 'oudere' aangeduid. In beleidsstukken over de kansen van ouderen op de arbeidsmarkt worden vaak mensen van 50-65 jaar bedoeld, in de sfeer van de pensioenen gaat het voorlopig nog steeds om 65-plussers en bij het gebruik van zorgvoorzieningen komen vooral 75-plussers of 80-plussers in beeld. Waar leeftijden en leeftijdsnormen verschillen en verschuiven, zal de definitie van vergrijzing meeschuiven. Een langere levensduur en een, gemiddeld althans, grotere vitaliteit van 'senioren' lijkt dit ook mogelijk te maken.

De oudere bevolking wordt steeds diverser en de adjectieven stapelen zich op. Naast een recente term als 'vakantieoudere', werden door Van Kooten en De Bie al veel eerder de 'krasse knarren' opgevoerd. De 'bejaarde' ruimt trouwens in hoog tempo het veld en gaat de 'oude van dagen' achterna. Kwieke senioren al dat niet met een 'Zwitserleven' gevoel nemen hun plaats in. Hier is natuurlijk sprake van een flinke dosis marketing maar de onderliggende trend is wel degelijk aanwezig: 'de' oudere bestaat niet. Het is een van de uitdagingen van wetenschappelijk onderzoek om deze groeiende diversiteit steeds scherper in beeld te brengen. Teveel laten we ons beperken door vooral 'leeftijd' als criterium te gebruiken in onze analyses. Natuurlijk is dit een nuttig criterium, en een beleid kan er niet buiten, maar een mens is veel meer dan zijn kalenderleeftijd. Denk maar aan verschillen tussen leeftijdsgenoten in gezondheid en vitaliteit, in opleiding en ervaring, in etniciteit en naar sexe, in sociaal-economische status, welvaart en welbevinden. Elk beleid dat op 'ouderen' is gericht zal met deze, soms grote verschillen tussen leeftijdgenoten rekening moeten houden.

Vergrijzing wereldwijd

Door de wereldwijd dalende geboortecijfers vergrijsd de wereldbevolking. Kregen vrouwen rond de jaren 50 in grote delen van de wereld nog tussen de 5 en 7 kinderen, nu is dat gemid-

demodata

LEVENSV ERWACHTING MANNEN NEEMT STERK TOE

In 2011 was de levensverwachting bij geboorte voor vrouwen 82,9 jaar, tegen 79,2 jaar voor mannen. Vooral door een snellere stijging bij mannen is het verschil in levensverwachting tussen mannen en vrouwen sterk afgenomen. De levensverwachting van mannen nam over de hele periode 1985-2011 sneller toe dan die van vrouwen. Tussen 1985 en 2000 groeide de levensverwachting bij geboorte voor mannen met 2,5 jaar, tegen slechts 0,9 jaar bij vrouwen. In de periode 2000-2011 bedroeg de toename bij mannen zelfs 3,6 jaar. Vrouwen boekten in deze periode een winst van 2,3 jaar.

Door de snellere stijging van de levensverwachting van mannen neemt het verschil in levensverwachting tussen mannen en vrouwen steeds meer af. Het verschil bedroeg in 2011 nog maar 3,7 jaar. Halverwege de jaren 80 lag dit nog op ruim 6,5 jaar.

Bron: CBS.

deld 2,5 kind per vrouw (figuur 1). De vergrijzing wordt versterkt door de bijna overal ter wereld gestaag stijgende levensverwachting. Zo leefde rond 1950-1955 zo'n 60 procent van de wereldbevolking in landen waar de gemiddelde levensverwachting minder dan 50 jaar bedroeg. Tegenwoordig leeft 60 procent van de wereldbevolking in landen waar die levensverwachting boven de 70 jaar ligt. Wereldwijd nam de gemiddelde levensverwachting in de afgelopen halve eeuw met 20 jaar toe, van 48 naar 68 jaar (figuur 2). Dat komt overeen met een stijging van ruim 4 maanden per jaar, ongeveer 2,5 dag per week, of zo'n 8 uur per dag. Niets wijst er op dat deze ronduit spectaculaire groei in de levensverwachting de komende halve eeuw zal afzwakken. Integendeel.

De vergrijzing treedt in de toekomst vooral op in de minder ontwikkelde landen, juist doordat daar de daling van de vruchtbaarheid en de stijging van de levensverwachting nog betrekkelijk recent zijn. Na de 20ste eeuw die vooral werd gekenmerkt door bevolkingsgroei, zal de wereld in de 21ste eeuw, naast de doorgaande groei dus vooral met vergrijzing te maken krijgen. De verschillen tussen landen en gebieden zullen echter groot zijn.

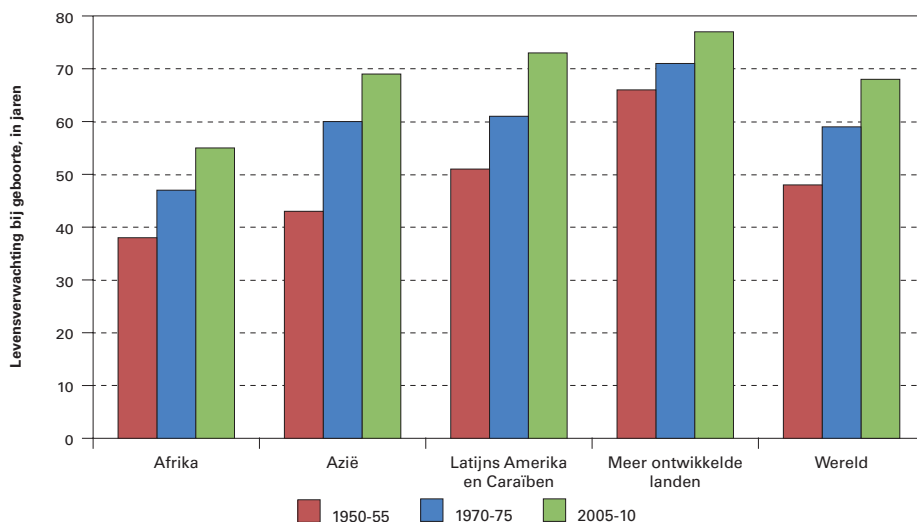
Europa is het meest vergrijsde werelddeel. De daling van de vruchtbaarheid heeft zich hier al geruime tijd terug voltrokken alhoewel er ook binnen Europa grote verschillen zijn. Gemiddeld krijgen Europese vrouwen 1,5 kind en dat is ruim onder het zogenaamde vervangingsniveau. Door de gestaag toenemende levensverwachting vergrijsd Europa verder, alhoewel het tempo van de vergrijzing geleidelijk zal afnemen. Duitsland, Italië, Griekenland en Zweden behoren tot de meest vergrijsde landen in Europa. Zeker in Nederland, met een nu nog relatief jonge bevolking, zal de vergrijzing de komende kwart eeuw aanzienlijk zijn.

De vergrijzing verloopt in de nabije toekomst veel sneller dan in de achter ons liggende jaren. Het CBS verwacht dat het aantal mensen dat de 65-jarige leeftijd bereikt tot 2037 elk jaar meer dan 200.000 zal bedragen. In de jaren negentig van de vorige eeuw was dat nog maar 130.000 per jaar. Rond 2040 kent ons land dan ruim 2 miljoen meer 65-plussers dan nu (een stijging van 2,4 miljoen naar 4,5 miljoen). Ook zal dan het aantal hoogbejaarden (van 80 jaar en ouder) zijn toegenomen van bijna 700.000 nu tot meer dan 1,5 miljoen. Hun aandeel in de totale oudere bevolking stijgt daarmee van een kwart naar bijna een derde.

Naar een vergrijzingsbestendige samenleving?

Een langer en gezonder leven stelt ouderen steeds meer in staat om langer maatschappelijk actief te blijven. De rol van ouderen is zeker niet uitgespeeld als de pensioengerechtigde leeftijd (wanneer dan ook) is bereikt. De belangrijkste uitdaging lijkt te zijn om het rijke potentieel dat in een ouder wordende bevolking besloten ligt zo effectief mogelijk in te zetten om de uitdagingen van de vergrijzing tegemoet te treden. Hiermee leveren

Figuur 2. Levensverwachting bij geboorte, in jaren (1950-2010)

Bron: VN (2011), World Population prospects, the 2010 Revision.

ouderen zelf een fundamentele bijdrage aan het 'vergrijzingsbestendig' maken van onze samenleving. Actief ouder worden gaat dan vooral over de vraag hoe de mogelijkheden van de ouderen het best kunnen worden benut. Daarbij is eerder sprake van het actief aanboren van 'zilveren kracht' dan van het passief opvangen van een 'grijze golf'.

Investeren in gezondheid en opleiding lijkt de meest aangewezen weg om actief ouder worden te bevorderen. In economische termen wordt dan gesproken over het investeren in het 'menselijk kapitaal'. Op de arbeidsmarkt gaat het daarbij om meer dan het verhogen van de pensioengerechtigde leeftijd en langer doorwerken. Ook het investeren in opleiding en scholing van oudere werknemers en het tegengaan van leeftijdsdiscriminatie vergroot de mogelijkheden om actief ouder te worden, net als het bevorderen van een goede gezondheid dat doet. Zeker in het licht van een krimpende (beroeps-)bevolking wordt het steeds belangrijker om zo zuinig mogelijk om te gaan met de beschikbare arbeidskrachten en de ervaring van oudere werknemers zo goed mogelijk te benutten. En dan is er het niet te onderschatten 'sociaal kapitaal' te weten de grote bijdrage van ouderen aan vrijwilligerswerk, mantelzorg en andere vormen van steun die generaties onderling uitwisselen. Een belangrijk deel van deze steun gaat immers van oud naar jong. Door de toenemende vitaliteit van ouderen kan deze informele hulp nog belangrijker worden dan zij nu al is.

Al met al lijkt het investeren in gezondheid en opleiding van zowel jongere als oudere generaties de meest aangewezen strategie om actief ouder worden te stimuleren. Met een dergelijk activerend beleid kunnen de uitdagingen van de vergrijzing beter worden aangegaan.

De tekst van dit artikel is gebaseerd op een deel van de inleiding van het binnenkort te verschijnen WPRB rapport, getiteld: 'Actief ouder worden in Nederland'.

Drs. N.van Nimwegen, NIDI, e-mail: nimwegen@nidi.nl en **drs. C.S. van Praag**, NIDI

demodata

EUROPESE VERSCHILLEN LEVENSVORWACHTING MANNEN EN VROUWEN

In 2010 was alleen in Zweden en het Verenigd Koninkrijk het verschil tussen de levensverwachting bij geboorte van mannen en vrouwen kleiner dan in Nederland. In de landen van Oost-Europa is het verschil groter. In Estland en Litouwen is de kloof meer dan 10 jaar.

Levensverwachting bij geboorte in jaren, 2010

Land	Mannen	Vrouwen	Verskil
Verenigd Koninkrijk	78,7	82,6	3,9
Zweden	79,6	83,6	4,0
Nederland	78,9	83,0	4,1
Denemarken	77,2	81,4	4,2
Malta	79,2	83,6	4,4
Griekenland	78,4	82,8	4,4
Ierland	78,7	83,2	4,5
Cyprus	79,2	83,9	4,7
Duitsland	78,0	83,0	5,0
Italië*	79,4	84,6	5,2
België	77,6	83,0	5,4
Luxemburg	77,9	83,5	5,6
Oostenrijk	77,9	83,5	5,6
Portugal	76,7	82,8	6,1
Spanje	79,1	85,3	6,2
Tsjechië	74,5	80,9	6,4
Finland	76,9	83,5	6,6
Slovenië	76,4	83,1	6,7
Frankrijk	78,3	85,3	7,0
Bulgarije	70,3	77,4	7,1
Roemenië	70,1	77,6	7,5
Slowakije	71,7	79,3	7,6
Hongarije	70,7	78,6	7,9
Polen	72,1	80,7	8,6
Letland	68,6	78,4	9,8
Estland	70,6	80,8	10,2
Litouwen	68,0	78,9	10,9

* 2009

Bron: CBS en Eurostat.